

Gilles Deleuze'ün Anlam Ontolojisi

Svitlana NESTAROVA*

Makale Geliş / Recieved: 15.10.2018
Makale Kabul / Accepted: 15.11.2018

Öz

Bu çalışmada, Gilles Deleuze'ün anlam kuramına yaptığı eleştiriler ve katkılar değerlendirilecektir. Anlamın, dilin fenomeni olduğu varsayımına dayanan Deleuze, anlama dair klasik felsefedeki görüşleri gözden geçirmektedir. Ona göre, anlam önermede ifade edilen saf olaydır. Özel bir ontolojik statüye sahip olan anlam, anlamsızlıkla içsel ilişki içinde bulunmaktadır. Deleuze'e göre, anlam önermenin dışında var olamaz, ama tam olarak onun içinde de değildir; o önermenin öncesinde ve sonrasında da mevcut olan önermenin aşkın koşuludur. Anlam önermenin diğer işlevleriyle (denotation, manifestation, signification) birlikte meydana gelen önermenin dördüncü boyutudur. Dil düzleminde anlamın belirlenmesi, imleyen ile imlenen olmak üzere iki dizinin etkileşimiyle oluşan yapılarda gerçekleşmektedir. Deleuze'e göre, merkezi bulunmayan, rastlantısal ve düzensiz olan yapı, anlamı belirleyemez. Tersine, yapı anlamın belirlenmesiyle inşa edilir ve böylelikle tutarlık kazanır.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Olay, Yüzey, Önerme, Dizi.

Gilles Deleuze's Ontology of Sense

Abstract

This paper examines Gilles Deleuze's critics and contributions to the Theory of Sense. Considering sense as a phenomenon of language, Deleuze revises the traditional philosophical understanding of the sense. According to him, sense is the pure event of the proposition. Sense has a special ontological status and maintains very special relations

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı, nesterova@artvin.edu.tr.

Künye: NESTAROVA, Svitalana. (2018). Gilles Deleuze'ün Anlam Ontolojisi. *Dört Öge*, 14, 83-98. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

with nonsense. For Deleuze, sense cannot exist outside the proposition, but it is not exactly within it; sense is the transcendent condition of the proposition that exists before and after it. Sense is the fourth dimension of the proposition that comes along with its other functions such as denotation, manifestation, signification. Sense takes place in the structures formed by the interaction of the two series where one is the signifier and the other is the signified. According to Deleuze, random, and irregular structure with no center cannot determine sense. On the contrary, the structure is constructed by sense and thus becomes coherent.

Keywords: Sense, event, surface, proposition, series.

Giriş

Anlam sorunu, birçok sosyal bilimin araştırma konusuna dâhil olduğu halde, felsefede özel bir konuma sahip olup, bütün diğer konuların etrafında döndüğü eksen veya ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Genel olarak, felsefede anlam probleminde dil ile düşünce arasındaki ilişki sorunsalı içinden yaklaşılmakla birlikte, bugüne kadar genel geçerli ve tatmin edici bir anlam tanımı konusunda uzlaşmaya varılmadığı söylenebilir. Anlama dair kuramsal görüşlerin gelişmesinde, tarihsel olarak birbirini izleyen üç paradigma modelini tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilki olan sözcük merkezci paradigma, anlamın temel bir birimi olarak kelimeyi ele alır. Söz konusu görüş; cümle ve metin gibi daha karmaşık olan dilsel ifadelerin anlamlarının onları oluşturan kelimelerin anlamlarından ibaret olduğunu iddia eder. Sözcüğün temsil ettiği anlam ise, bir nesnenin veya bir özelliğin düşünsel bir tasavvuru olarak anlaşılır.

Bu anlayış, kökeni bakımından antik döneme dayanmakla birlikte, bir derecede yapısalcılığın geliştirdiği gösterge kuramında devamını bulmaktadır. Anlamı barındıran iki boyutlu bir yapı olarak gösterge; kavram ile onun işaret ettiği nesne (referent, denotat) arasındaki ilişkiyi temsil etmektedir. Bu durumda anlam, ağırlıklı olarak zihinsel bir tasavvur olarak anlaşılan kavramla, başka bir deyişle gösterilenle ilişkilendirilmektedir (Saussure, 1966: 66). Ne var ki zamanla, bağlamdan koparılmış bir sözcüğün tek başına bir düşünce ifade edemeyeceği; hatta sözcüğün veya kelimenin, anlamının içinde yer aldığı ve belirli bir semantik ve sözdizimsel işlevi yerine getirdiği cümle tarafından belirlendiği anlaşılmıştır. Bu durum, önermesel (propositional) anlam paradigmasının gelişmesine yol açmıştır. Bu görüşe göre anlam, içinde yer alan sözcüklerin anlamlarından bağımsız ve onların toplamına indirgenemez olan önermenin (cümle) unsurudur. Bu görüşün temsilcileri arasında, cümlelerin anlamını düşünce ile ilişkilendiren G. Frege (Frege, 1993: 28) ve “*Ancak* tümcenin anlamı vardır; *ancak* tümcenin bağlamında *bir adın imlemi vardır*” (Wittgenstein, 2010: 35) diyen L. Wittgenstein yer almaktadır.

Anlam kuramına ilişkin diğer katkılar, pragmatik dil felsefesi alanında J. Austin ve J. Searle'ün geliştirdikleri *Söz Edimleri Kuramı* tarafından sağlanmıştır. Eylemsel anlam paradigması olarak anlamlandırılabilen söz konusu yaklaşımda, anlam, sırf bir dilsel fenomen olmaktan çıkar ve daha geniş bağlamda herhangi bir bilinçli eylemin temel güdülenme unsuru olarak ele alınır. Buna göre, anlamlı dilsel ifadeler nesnel dünyadaki durumu temsil etmekle birlikte, daima sosyal dünyaya yöneliktir ve konuşmacının amaçları doğrultusunda başka öznelere bildirilmek üzere dile getirilir. Başka bir deyişle, anlam, özne-nesne ilişkilendirme formu olup, kaçınılmaz olarak özneler arası boyutuna da sahiptir. Bundan dolayı herhangi bir ifadenin anlamı yalnızca konuşmacının niyetini ya da pragmatik amaçlarını hesaba katmayla tam olarak anlaşılabilir.

Bu çalışma, postmodern düşünür Gilles Deleuze'ün anlam kuramı tartışmalarına yaptığı katkıları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Deleuze'ün görüşlerini özellikle dikkate değer kılan şey, bir yandan, onun klasik anlam kuramlarına yaptığı sorgulama çerçevesinde, alanda kabul görmüş birçok varsayım ve açıklamayı gözden geçirme ve temel kavramları yeniden tanımlama teşebbüsleridir. Diğer yandan, Deleuze'ün sunduğu anlam projesinde, düşünürün eleştirdiği yaklaşımlara yeniden hayat veren sentezi de görmek mümkündür. Deleuze, öncelikle, anlamı, hali hazırda bulunan ve keşfedilmeyi bekleyen bir öz olarak tanımlayan, anlama aşkınlık ve mutluluk gibi özellikleri atfeden klasik felsefe (Platon, Kant, Hegel) geleneğine karşı çıkmaktadır (Deleuze, 2015: 92). Deleuze, bir anlamda, Nietzsche'yi takip ederek anlamın çeşitli dinamik güçlerin etkileşimi içinde değişerek ve farklılaşarak gelişen bir şey olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Genel olarak, yapısalcılığın varsayımlarına dayanan Deleuze, anlamın göstergeler sistemi olan dil ile ilişkili bir şey olduğunu kabul eder. Düşünür, önermesel anlam paradigmasına yaklaşarak, anlamın 'olayın' dilsel ifadesi olan önermede ifade edilen, ama önermeyi aşan bir özellik olduğunu iddia etmektedir. Dahası anlamın, anlamsızlık ve paradoksun üretkenliği sayesinde oluştuğunu öne sürmektedir. Bu çalışmada, özellikle Deleuze'ün anlamın var olma koşullarına, cümle içindeki durumuna ve oluşum sürecine dair düşüncelerinin analizi yapılacaktır.

Deleuze, anlam problemini "Fark ve Tekrar" (*Difference et Repetition*, 1968) ve daha ayrıntılı olarak "Anlamın Mantığı" (*Loguque du Sens*, 1969) isimli eserlerinde ele alır. "Anlamın Mantığı", anlamı çeşitli bağlamlarda irdelemeyi amaçlayan keyfi serilerden (bölümlerden) oluşan deneysel bir eserdir (Demir-Atay, 2010: 63). Deleuze'ün kendi ifadesiyle, "Anlamın Mantığı", "mantıksal ve psikanalitik bir roman denemesidir" (Deleuze, 2015: 15). Eserin, alışagelmemiş olmayan formu aslında onun konu ettiği meseleden kaynaklanmaktadır. Çünkü anlam, dünyayı idrak etmemizi sağladığı halde, kendisi tanımlanmaktan kaçan, içinde bir dizi çelişki ve paradoksu barındıran bir şeydir. Türsel özelliğimiz olan düşünmenin unsuru ve ürünü olan anlam, insanın hemen hemen tüm pratik faaliyetlerinin yönünü be-

lirlenmesinde rol oynar. Ne var ki, anlamın söz konusu içkinliği ve yaşamımıza total nüfuzu, aynı zamanda onun kendisinin görünmezliğini ve idrak edilmezliğini de beraberinde getirmektedir. Daima anlamlandırma süreçlerine dâhil olan insan, anlamın doğasını kavramakta zorlanır; anlama yönelik açıklamamız hep eksik kalır ve anlam hep elimizden kayar gider. “Anlamın Mantığı” bu garip “özün” ontolojik özgünlüğünü ortaya çıkarmayı amaçlar.

Deleuze’ün anlam kuramı ya da anlam mantığı, anlamı salt dilbilgisel veya mantıksal bir semantik yönüyle ele almaz, daha çok anlamın “var olma durumuyla”, ontolojisiyle ilgilenir. Bu nedenle, Deleuze’ün anlam mantığı, sadece semantik gibi özel bir disiplin olmaktan daha çok genel bir ontolojidir. Anlam, bütün şeylerin varoluşunu eşit bir şekilde dışa vurduğu için, anlam mantığı genel bir ontoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Deleuze’e göre, her felsefe temelde bir ontolojidir: “...felsefe, ontoloji ile iç içe geçer, ama ontoloji de varlığın tek-anlamlılığıyla iç-içe geçer” (Deleuze, 2015: 201; Parr, 2005: 196). Bu nedenle, anlamın mantığı, Deleuze için genel olarak felsefenin çeşitli isimlerinden başka bir şey değildir.

Anlamın Zamanı ve Mekânı

Deleuze, anlamın ontolojisini açıklamak için olay kavramına başvurur ve genel olarak anlamı “*önermede ifade edilen saf olay*” olarak tanımlar (Deleuze, 2015: 36). Deleuze’ün kullandığı olay kavramı, pozitivistlerin tercih ettikleri ve ağırlıklı olarak nesnel gerçekliğe atıf yapan olgu kavramından oldukça farklıdır: “...*Olay, başa gelen (kaza) değildir, o, başa gelende bize işaret yollayan ve bizi bekleyen saf ifade-edilendir*” (a. e., 169). Dolayısıyla, olgu gibi kesin mekânsal ve zamansal belirleme-lere bağımlı olmayan olay özel bir ontolojik statüye sahiptir.

Deleuze’ün, olay-anlam ilişkisini ele aldığı bağlamların ilki ve en önemlisi Stoacılıktır; daha doğrusu, Stoa mantığı ve bunun çerçevesinde geliştirilen “ifade edilen anlamlar” doktrindir (lekton, λεκτόν). Bilindiği gibi, sadece cisimlerin ve cismani şeylerin var olduğunu kabul eden radikal Stoacı materyalist ontolojide, istisnai bir durum olarak bazı cisimsiz şeylere de yer verilmiştir. Maddi olmayan bu şeylerin arasında zaman, uzam, boşluk ve λεκτά (“ifade edilen, anlamlar”) yer almaktadır. *Lekton*, konuşmacının aklı aracılığıyla ifadesini bulan dünyadaki mevcut ilişkiler durumudur (the state-of-affairs in the world) (Bardzell, 2009: 23). Stoacıların söz konusu “cisimsiz-olanı” yorumlarken Deleuze, onun daha çok cisimlerin etkileşimiyle meydana gelen etki (*effect*) olduğunu söylemektedir. Örneğin, bir bıçak teni kesip yaraladığında, ten ve bıçak diye iki cismin birbiri üzerindeki etkisi söz konusudur. Yara ise, bu durumda cisimlerin etkileşiminden veya karışımından meydana gelen yeni bir cismani oluşumdur. Ne var ki, bu cisimlerin başına gelen “yaralama”, “kesme”, “kesilme” gibi şeyler cismani bir karışım değildir. Bunlar, söz konusu oluşumların mantıksal veya diyalektik nitelikleridir; hem meydana gelen olay, hem de aynı zamanda bu olay hakkında söylenendir. Olgusal gerçeklik aç-

sından baktığımızda, bu bir olaydır; cümle açısından ise bir anlamdır. Stoacıların *lektion*'u böylece hem anlam hem de olaydır, çünkü onda söylenen şeyler ve gerçekleşen olaylar örtüşmektedir. *Lecton*, Husserl'in fenomeni gibi, ontolojik olarak gerçekliğe ve gerçek olmayan şeylere karşı kayıtsız ve nötr kalmaktadır.

Deleuze'e göre, olay "asla şimdi değil daima zaten geçmiş ve henüz gelecek olandır" (Deleuze, 2015: 157). Bir olay olarak anlam, herhangi bir öz değildir; bundan dolayı da gramer açısından isimlerle ifade edilmek yerine, daha çok fiillerle, daha doğrusu zaman, nicelik ve kişilik açısından nötr olan mastarlarla ifade edilir: kesmek, yakmak, bulunmak, olmak vs. (Er, 2012: 88). Sonuçta, "yazmak" kalemin varlığının içsel özünü ifade eden bir ifadedir. Mastarlar, şimdiki zamana ve cisimlere hükmeden *Khronos*'a değil, daha çok yaşanan anı geçmiş ile gelecek arasında durmadan bölen ve iki farklı yönünü -"artık olmuş olan" ve "henüz gerçekleşmemiş olanı" - belirleyip birleştiren *Aion*'a aittir: "Saf mastar *Aion*'dur, düz çizgi, boş biçim veya uzaklıktır; momentlerle hiçbir ayırım barındırmaz, durmaksızın biçimsel olarak geçmişin ve geleceğin eşzamanlı çifte yönünde bölünür" (Deleuze, 2015: 206) Eğer anlam kategorisinden bir değişimine olay dersek (şimdiye kadar bize anlamlı gelen şeye kayıtsız kalmamız; eskiden anlamsız gelen şeye artık duyarlı olmamız), olayın zaman içinde yeri olmadığı sonuca varmamız gerekir (Zourabishvili, 2011: 17). Daha doğrusu olay, zamanın kronolojisini etkiler ve onun tekrar düzenleyerek zaman üzerindeki 'üstünlüğünü' kanıtlar.

Şimdiyi, geçmiş ve gelecek olarak altbölümlere ayıran an olarak *Aion*, her iki yönde de sınırsız olan düz çizgi halinde uzanır (Deleuze, 2015: 186). Deleuze'e göre, söz konusu "aynı zamanda iki yönlü hareket halinde olmak" anlamın temel özelliğidir. Anlam, her zaman her koşulda (en az) iki farklı anlamı barındırır; o hep ikili anlamdır, çokanlamlılıktır. Bundan dolayı anlam, tutarlılığı ve özdeşliği talep eden sağduyuya değil, anlamsızlığa (nonsense) daha yakındır. Dolayısıyla, var olan her şeyin varlığını ifade edebilen için "aynı ve eşit" olan anlam da, özdeşliğin ötesinde kalmaktadır. Anlamda bir birlik varsa, söz konusu birlik homojen parçaların bütünlüğüne değil, farklılıklar arasında geçen ayırma, kopma yerine radikal farklılığa imkân tanıyan ve ayırdığı anda birleştiren ayırım çizgisine işaret etmektedir. Ona göre, varlık her yerde, her zaman ve herkes için aynıdır; herkese aynı anlamla seslenmektedir (Deleuze, 1968: 36; Deleuze, 2015: 201). Varlık çok ya da az; daha kötü ya da daha iyi; avantajlı veya boş bırakılmış olamaz, Varlık hep aynıdır. Söz konusu ontolojik aynılık ve eşdeğerlilik, farklılığın meydana çıkması için gerekli olan zemini sağlar ve sadece o var olan her şeye içkinlik planında radikal bir eşitlik tanır. Ontolojik aynılık teorisi, aslında Duns Scotus'un felsefesine atıfta bulunur. Zira Deleuze'e göre, Duns Scotus'un ontolojisinden başka bir ontoloji yoktur (Deleuze, 1968: 35).

Deleuze, olayı, cismani şeylerin birbirine yaptıkları "etki" olarak tanımlandığı için, söz konusu etkileşimin ontolojik olarak heterojen iki şey arasında

gerçekleştiği anlaşılır. Anlam, yaşamsal durum ve dil düzlemlerinin etkileşimiyle meydana gelmektedir, dolayısıyla her iki alanın özelliklerini içinde barındırır, ama hiçbirine tam olarak ait değildir. Deleuze, anlamı, “önermenin ifade-edilenidir, şeylerin yüzeyindeki o cisimsizlik, indirgenemez karmaşık bir olma, önermede içten-içe-olan ya da alttan-alta-olan saf olaydır” biçiminde tanımlar (Deleuze, 2015: 36). Dolayısıyla Deleuze için, olayın var olma durumu, bir hayalete veya geride kalan ize benzer: Bir şeyin hem var olduğuna hem de artık yok olduğuna; hem varlığa hem de yokluğa işaret eder.

O halde anlam nerededir, onun yeri neresidir? Deleuze’e göre, anlam, dil ile olayın temas ettiği, hem birleştiği hem de ayırdığı yerde, yani sınırdadır: “Anlam yüzeyde meydana gelen ve serpilen şeydir” (a.e., 147). Başka bir ifadeyle anlam, cisimlerle yaşanan temaslarda belirginleşen nesnel dünya ile dilin temsil ettiği sosyal dünya arasında kurulan geçici ve kırılğan bir bağ, her an yeninden çizilebilen bir hattır. Bundan dolayı anlam, daima yüzeysel olan, bir yüzey etkisidir. O, bir yönüyle cisimlerin başına gelen, diğer yönüyle önermelerde ortaya çıkan bir şey olduğu için, söz konusu iki boyutun birliğini sağlayan bir “eklemlenme unsurunu” ifade etmektedir.

Bu yüzey, ayrıca her iki alanın indirgenemez özgünlüğünü belirleyen çizgi, onların karışıp fark edilmez oluşlarını önleyen bir şeydir. Bunu sağlayabilmesi için, anlam, nötr kalmak zorundadır. Anlam, cümlelerin niteliklerine, niceliklerine ve kiplerine karşı tarafsız kalır; genel ve özel, tikel, tümel ve tekil, doğrulanma ve yanlışlanmaya karşı kayıtsız kalır. O ne etkin ne edilgen; bir anlamda aşkınsal alanın ta kendisidir: “Anlam hiçbir yüskeliğe ait değildir, hiçbir derinlikte saklı değildir; yüzey etkisidir o ve kendi boyutu olan yüzeyden ayrılamaz. Öte yandan, anlam derinlikten ya da yükseklikten yoksun değildir, daha ziyade yükseklik ve derinlik yüzeyden yoksundur, anlamdan yoksundur ya da bunlara ancak anlamı varsayan bir “etki” yoluyla sahiptir” (a.e., 92). Nasıl ki insan derisi; bedeni belirginleştiren, onun mevcudiyetinden ve şeklinden haberdar eden bir unsur olmakla birlikte, aynı zamanda dokunduğu, temas ettiği dış dünyayı somut ve algılanabilir hale getirmektedir; anlam da kelimeler ile nesnelere arasında ilişkilerin kurulduğuna işaret etmektedir. Bundan dolayı Deleuze, “bütün diplerden daha derin olan şey yüzeydir, tendir” der (a.e., 161).

Anlaşıldığı üzere anlam; zamanın ve mekânın hududunda, ayırım çizgesinde ve her tür “öte-“, “dışı-” ve “arası-”lıkta bulunduğu için, onun ontolojik konumu “aşırı varoluş” veya “varlık üstü” durum olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla anlamın ontolojik adresi, doğası itibarıyla irreal ve sembolik olan dilsel düzeyde aranmalıdır. Dilin biyolojik kökeni tezini destekleyen Deleuze için, dilin kendisi de bir yüzeydir: Sesleri bedenlerden ayıran, seslere kelime ve cümle formunu kazandıran yüzeydir.

Önermenin Dördüncü Boyutu Olarak Anlam

Var olmayan bir varlık olarak anlam, cümlede ontolojik bir içsellik olarak mevcuttur. Olay, ayrılmaz biçimde hem cümlelerin anlamı hem de dünyanın oluşudur; dünyada kendini dilde barınmaya bırakan ve onun işlemesine izin veren şeydir (Zourabishvili, 2011: 17). Mantıksal veya diyalektik olarak, niteliklerin tek başına var olamamaları, ama başka şeye içsel ait olmaları gibi; ifade edilen anlam da bir cümleye aittir, orada “ikamet” eder. Fakat anlamın; geçici, dışarıdan atfedilen bir özellik olduğunu kabul etmek veya anlamın varlığının şeylerin ve sözlerin varlığından türetilmiş ve onlara bağımlı olan bir şey olduğunu düşünmek yanlış olur. Olayların mantıksal bir niteliği olarak anlam, “ifade edilen” bir cümle içinde ikamet ettiği için cisimlerin söz konusu yüzeyi, aynı zamanda da dilin kenarı olmaktadır. Bu bağlamda, asgari anlam içeren bir ifade birimi olarak cümleyi (önermeyi) temele alan Deleuze, sözcükleri bir dizi semantik kurala göre örgütleyerek, anlamın belirlenmesine imkân sağlayan içkin ilişki ve işlevleri tespit etmeye çalışır.

Anlam nosyonuna en yakın duran bir önermenin özellikleri arasında, önermenin doğruluk değeri olduğu kabul edilir. Buna göre, Frege ve Russell, anlamın önermenin doğruluk koşulunu oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre, anlamsız bir önermenin doğruluğu tespit edilemez; bir önermenin doğru (ya da yanlış) olması için, bu önermenin anlamlı olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, önerme gramer açısından doğru biçimlenmiş ve bir dizi mantıksal kurala uygun bir şekilde ifade edilmiş olmalıdır. Ancak Deleuze, önermenin anlamlı oluşunun onun doğruluğu için yeterli bir koşul oluşturmadığını; doğruluk için yalnızca biçimsel bir olasılık sağladığını söylemektedir. Bu duruma açıklık getirmek için Deleuze, doğruluk koşullarını tespit etmekle sınırlı kalmadan, dilin oluşum sürecini (genesis) ve söz konusu sürecin farklı aşamalarını, katmanlarını ve etkenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Deleuze, önerme içinde gerçekleşen işaret-etme (denotation), dışa-vurma (manifestation) ve imleme (signification) olmak üzere üç işlevi veya ilişki türünü incelemeye tabi tutar. Bu bağlamda, söz konusu boyutların belirlenmesi ve yeniden tanımlanması, dil bilimcilerin anlama dair geliştirdiği terimlerin çeşitliğinden kaynaklanan kargaşanın giderilmesine de olanak tanımaktadır (Kügler, 2011: 325).

Bunların ilki olan işaret-etme ya da belirtme (designation or denotation) işlevi, bir önermenin dışsal nesnel gerçeklik ile olan ilişkisini ifade etmektedir. Mantıksal olarak, işaret-etmenin ölçütü ve temel unsuru *doğru ve yanlıştır*. Buna göre “doğru olan”; bir işaret-etmenin şey durumu tarafından gerçekten doldurulması, belirticilerin gerçekleşmesi ya da uygun imgenin seçilmesi demektir. “Yanlış olan” ise ya seçilen imgelerdeki bir hata, ya da sözcüklerin çağrıştırabileceği bir imge üretmenin radikal olanaksızlığı yüzünden işaret-etmenin sağlanamamış olmasıdır (Deleuze, 2015: 29).

“İşaret etme” ilişkisi, Deleuze’ün “biçimsel tekillik” göstergesi olarak nitelendirdiği işaret zamirleri (bu, o, işte, o zaman vs.) ve bazı kişi zamirleri (birinci ve ikinci şahıs zamirleri hariç) vasıtasıyla ifade edilir. Biçimsel tekilliklerin yanı sıra işaret etme ilişkilerin kurulmasında, “maddi tekillikler” olan özel isimler de kullanılmaktadır. Ancak Deleuz’ün, işaret etme ilişkisi isimlendirmeden ayrı tuttuğunu vurgulamak gerekir. Ona göre, önermede işaret edilen şey tekil bir dilsel birim olarak önceden tanımlanmalıdır, yani daha önce dile dâhil edilmiş olmalıdır. Bu şekilde Deleuze, “işaret etme” ilişkisi ile ileride anlam olarak ortaya koyacağı tekil nesne ile söz arasında ilişki kurma olayı arasında bir ayırım yapmaktadır.

Önermedeki ikinci ilişki biçimi dışa-vurma (manifestation) olarak adlandırılır ve önermenin konuşan ve kendini ifade eden özneyle ilişkisine işaret eder. Deleuze’ce göre, dışa-vurma önermeye karşılık gelen arzu ve inanışların dile getirilişi olarak ortaya çıkar. Arzular ve inanışlar çağrışımlar değil, nedensel çıkarımlar olup, önermede özel parçacıklar veya “dışa-vurucular” vasıtasıyla ifade edilirler. Bunlar arasında, başta “ben”, “sen” gibi birinci ve ikinci şahıs zamirleri ve geleceğe veya öteye işaret eden “yarın”, “her zaman”; “başka yerde”, “her yerde” gibi ifadeler bulunmaktadır. Dışa-vurmanın mantıksal ölçütü olarak doğru ve yanlış değil, daha öznel bir değerlendirme nosyonu olarak *haklılık ve aldaticılık (yanılsama)* söz konusudur (a.e., 30). Dışa-vurma ilişkisi, bazen anlam üreten bir merci olduğu zannedilen *cogito*’ya işaret eder aslında. Bu işlev, öznel idealizm açısından en temel veya tek mümkün olan gibi görünen öznel görüşün veya zihinsel deneyimin ifadesi olarak da değerlendirilebilir.

Önermenin üçüncü işlevi, imleme (signification) olarak adlandırılır. İmleme ilişkisinde, sözcüğün, sentaktik bağıntıların kavram içerimleriyle birlikte evrensel ya da genel kavramlarla olan ilişkisi söz konusudur. İmleme sürecinde, önermenin öğelerini daima kavram içerimlerinin “imleyen”i olarak ele alırız ve bu içerimlerle önermemizin öncülleri olarak kullanılacak başka önermelere gönderme yaparız. İmlemenin ya da bu şekilde anlaşılan tanıtlamanın mantıksal değeri artık doğruluk değil, bir önermenin doğru “olmasını” sağlayan koşullar bütünüdür. İmleme, mantıksal çıkarsamayı öngören her türlü sözdizimsel bağlamalarda kendini gösterir ve genel olarak söylemin bağlamsal olmasını sağlar. Öncül ya da sonuç önermesi yanlış olabilir veya var-olmayan bir şeye işaret edebilir. Böylece, imleme doğruluğu temellendirirken, hatayı da olanaklı hale getirir. Bu yüzden imleme ilişkisinde doğru ve yanlış değil, *doğru ve saçma* karşıtlığıyla karşılaşmaktayız. Saçma ise, Deleuze göre, “imlemesi olmayan, ne doğru ne de yanlış olabilen şeydir” (a. e., 31).

Deleuze’ün incelediği üç ilişki, önermenin içkin yapılarıyla ilgili olmasına rağmen, aynı zamanda nesnel ve öznel, tekil ve tümel, cismani ve düşünsel gibi belirli ontolojik alanlara da işaret etmektedir. Başka bir deyişle, Deleuz’ün anlattığı cümleler zaten gerçeklikle, yani cisimler dünyasıyla iç içe bulunur ve onun

çeşitli boyutlarıyla örtüşmektedir. Örneğin, dışa vurma ilişkisi sözel eylemlerle bağlantılı olup imleme ilişkisi Saussure'cü yapısal dilbilimindeki dil anlayışına işaret etmektedir.

Özetle, önermeler atıfta buldukları nesnelere, bunları dile getirenlerle ya da başka önermelerle ilişki içinde bulunmaktadır. Ancak, bu ilişkilerin hiyerarşisi veya birbirine göre önceliği görecelidir ve önermeyi ele alma tarzına göre değişiklik göstermektedir. Konuşma esnasında, 'Ben' ilkesi önceliklidir; bundan dolayı bu durumda dışa-vurma boyutu hem işaret-etmeyi mümkün kılar, hem de imlemenin öncesinde gerçekleşir. Önermenin dilbilimsel analizinde imleme boyutu önseldir, çünkü konuşan özne olarak insan kendini hâlihazır bir dil ortamında bulur; gösterilenler (terimler) onları kullanan kişilere ve nesnelere göre öncelikli konumundadır. Mantık açısından önerme ile gerçeklik arasındaki ilişki ifade eden işaret-etme boyutu önem taşımaktadır ve imleme bu durumda söz konusu doğruluğun koşullarını sağlamaktadır. Böylece, işaret-etme dışa-vurmaya, dışa-vurma imlemeye, imleme ise tekrar işaret-etmeye bağlı olmaktadır. Dolayısıyla, bu sonsuz referanslar çarkında, koşulun kendisi koşulu olduğu şey tarafından koşullanmış olmaktadır.

Deleuze, söz konusu karşılıklı temellendirmenin kısır döngüsünden çıkmak için, önermenin yukarıda tanımlanan üç işlevini de kapsayan anlamı, önermenin dördüncü bir boyutu olarak ele almayı denemektedir. Deleuze' e göre, bu döngü dolaylı olarak cümle işleyişinin temelini sağlayan ve diğer ilişkilere indirgenemez olan "dördüncü ilişkinin" bulunduğu işaret eder. Ona göre, koşulsuz bir koşul olabilmek için anlam, hem kronolojik hem de mantıksal olarak önermenin diğer boyutlarının öncesinde ve ötesinde bulunmalıdır. Şöyle ki, işaret-etmeyi koşullandırmak için anlamın kendisi doğruluk ve yanlışlık kriterlerinin dışında kalmalı; "dışa-vurma"yı temellendirmek için kişisellikten arındırılmış olmalı ve imlemeyi koşullandırmak için paradoksal bir niteliğe sahip olmalıdır. Böylece, anlam "içsel *a priori* bir önerme modelini harekete geçirecek oluşturuç güç" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte, anlamın var olduğunu doğrudan tespit etmek de mümkün değildir; onu ancak dolaylı olarak, önermenin sıradan boyutlarının bizi sürüklediği çemberden çıkarsayabiliriz. Deleuze, anlamın ifade edilemezliğini şöyle açıklamaktadır: "...Önermenin döngüsü içinde kaldığımız sürece anlamın ne olduğunu sadece dolaylı olarak çıkarsayabiliriz; onun doğrudan ne olduğunu ancak Möbius şeridini kesip açma işlemine benzer bir işlemle döngüyü kırarak bilebileceğimizi gördük" (a.e., 143). Dolayısıyla anlam, ifadenin kendisi değil, ifade edilendir ve böylece apayrı bir "nesnellığe" sahiptir. Yine de o, kendini ifade eden önermenin dışında var-olmaz.

Anlam atfedilir, ama atfedildiğinde şeye ya da şey durumuna atfedilir veya bambaşka bir önermede kendi ifadesini bulur. Anlam ile onun ifadesi, eşzamanlı olarak meydana gelmez. Anlam, her tür dile getirme eyleminin hem öncesinde hem

de sonrasında mevcuttur. Bizi konuşmaya sevk eden şey, zihnimizde artık oluşmuş olan anlamı dilsel ifadelerde belirgin hale getirmemiz zorunlu olsa da sırası açısından ikincil veya tamamlayıcı bir işlemdir. Deleuze, “Ben konuşmaya başlar başlamaz, anlam zaten varsayılmaktadır; bu ön varsayım olmaksızın başlayamazdım” der (a.e., 46). Diğer yandan, Deleuze’è göre, insan konuşurken asla söylediği şeyin anlamını tam olarak söylemez; söylediğin şeyin anlamını daima bir başka önermenin nesnesi haline getirebilir, ama bu sefer de bu başka önermenin anlamını söylemez. Başka bir deyişle, önermenin anlamı daima bir başka önermenin göstereni olarak ele alınabilir. Anlamı ifşa etme esnasında, ortaya çıkan sonsuzca geri (veya ileri) gidış söz konusudur. Deleuze’è göre, “Bu geri gitme hem konuşanın ne kadar güçsüz olduğunu, hem de dilin ne kadar güçlü olduğunu gösterir: söylediğim şeyin anlamını söyleme hem bir şeyi hem onun anlamını söyleme konusundaki güçsüzlüğüm, ama bunun yanı sıra dilin sözcükler üzerine konuşma konusundaki sonsuz gücünü göstermektedir” (a.e., 46). Başka bir deyişle, *ifade edilen anlama* ilaveten *ifade etmenin anlamını* ekleyerek, yepyeni bir anlam elde etmiş oluruz. İfade edilenin anlamının kendine dönüşlü bir tarzda sonsuza dek çoğalma durumu, Russell paradokslarında ve Gödel’in tamamlanmamışlık kuramında konu edilen hususlara benzer.

Deleuze, söz konusu “dördüncü boyutun”, Husserl’in transendental fenomenolojisinin temel kavramlarından biri olan “noema”ya benzediğini söylemektedir (a.e., 38). Buna göre, yönelimsel ediminin nesnesi olarak *noema* da bazı mantıksal katmanlara sahip olduğu için kavranabilir ve ifade edilebilir. Ayrıca Deleuze, “noema”nın tarafsızlığı ve varlık-dışılığına dikkat çekmektedir.

Anlamı Üreten (Anlamın Ürettiği) Yapının Özellikleri

Deleuze, önerme yapısında iki işlem dizisi tespit eder. İlki, isim ve sıfatlarla ifade edilen adlandırma dizisi; ikincisi, fiillerle işleyen ifade dizisidir. Buna benzer bir şekilde her kelime (gösterge), “gösteren dizisi” ile “gösterilen dizisi” olmak üzere iki farklı boyutun etkileşimiyle işler. Deleuze’è göre, anlamın ortaya çıkması sürecinde yer alan diğer çeşitli diziler de belirlenebilir: “Bir olaylar dizisi ve bir şeyler dizisi düşünebiliriz, ya da bir işaret-edici önermeler dizisi ve işaret-edilen şeyler dizisi, bir fiiller dizisi ve bir sıfatlar ve isimler dizisi, bir ifadeler ve anlamlar dizisi ve bir işaret-etmeler ve işaret-edilenler dizisi gibi” (a. e., 56). Bu diziler, çeşitlilik göstermekle birlikte, birbirine asla eşit olmayan ve birbiriyle örtüşmeyen, ama daima eşzamanlı olarak işleyen iki dizi biçiminde görünüşte homojen saydığımız anlam üretici yapının temelinde bulunmaktadır. Buna göre, tek bir dizi, asla bir yapı meydana getirmeye yetmez. Deleuze, genel olarak bunların biri için imleyen, diğeri için imlenen terimleri kullanmaktadır: “Anlamın herhangi bir vechesini kendinde sunan her ime “imleyen” adını veriyoruz; buna karşılık, anlamın söz konusu vechesine karşılık gelen, yani bu vecheyle görelî bir ikilik içinde tanımlanan şeye ‘imlenen’ diyoruz” (a.e., 56). Dolayısıyla her durumda, bir yapı temel dizilere karşılık gelen iki tekil nokta dağılımını barındırmaktadır.

Deleuze'e göre, bu dizilerin her birinin niteliği, ancak birbirleriyle sürdürdükleri ilişkiler sayesinde belirlenir. Anlamın kendisi, asla imlenen olarak saptadığımız dizide saklı değildir. İmlenen, kısıtlı bir kullanım içinde kavramdır ya da tanımlanabilecek her şeydir. Bakış açımızı değiştirdiğimizde imleyen, imlenen hale gelebilir. Roller yer değiştirirse bile, her zaman dizilerin biri imleyen rolüne, diğeri imlenen rolüne sahiptir: "Aynı şeyin iki yüzüdür bunlar, ama dizilerin farklarını yitirmeksizin iletişime girmesini sağlayan, her biri diğer tekenden yoksun iki yüz" (a.e., 68). Buna göre, imleyen ile imlenenler sürekli olarak yeni birleşimler içinde ya birbirlerinden koparlar ya da bir araya gelirler. Ona göre anlam, hiçbir zaman kendisine özdeş değildir, çünkü gösterge asla birbirinin aynı olmayan apayrı bağlamlardan geçer. Anlam, bağlamdan bağlama geçtiğinde asla aynı kalmaz, çünkü imlenen dolaşıma sokulduğu çeşitli imleyen zincirlerince değiştirilecektir. Rastgele işleyen bu dizilerin etkileşimi sonucu kaymalar gerçekleşir ve anlamı belirleyen tekillikler (singularity) meydana gelir. Dolayısıyla bir diziye bağlı tekillikler karmaşık bir şekilde diğer dizinin terimlerini belirlemektedir.

Levi-Strauss ve Lacan'ı takip eden Deleuze, imleyen ve imlenen dizilerinin birinin fazlalık, diğerinin eksiklik sergilediğini ifade eder. İmleyen ve imlenen dizilerindeki söz konusu dengesizlik ve eşitsizlik, deyim yerindeyse, birinin arz diğerinin talep etmesi ve bunların sürekli olarak birbiriyle etkileşimde ve ilişkide bulunmasını sağlar. Ona göre, göre, esas olarak dil düzenine ait olan imleyen dizisi daima fazlalık arz etmektedir (a.e., 67). Bu iddiayı desteklemek için, dil sisteminin her zaman mevcut bilgi toplamından daha büyük bir kapasiteye sahip olduğu argümanı ileri sürülür. Başka bir ifadeyle, dil henüz keşfedilmemiş ve ortaya konulmamış anlamları da ifade edebilme potansiyeline sahiptir. Dil, türü ne olursa olsun, hangi yoldan kazanılmış olursa olsun, her zaman konuşan bir kişi önünde bütünsel, tutarlı, dengeli ve yeterli bir sistem olarak hazır bulunur. Bir sistem, bir yapı olarak dil 'tamamlanmış' olmak zorundadır; çünkü öğeleri konularına ve ilişkilerine göre değer kazanır. Dilin söz konusu 'önsel bütünlüğü', anlam dizisinin ebedi tamamlanamamışlığı ile karşı karşıya gelir. Çünkü bilinen, yani bilgi veya anlamlar bütünü olarak kabul ettiğimiz imlenen dizisi, gitgide artan biçimde kendi yapısını genişleterek tamamlamak üzere işleyen bir şeydir. Dolayısıyla bilinen, bilinmeyen tamamlamak üzere ortaya çıkar; böylelikle merak edilen bilgi eksikliği, bu sistemin yok edilmez yapıcı unsuru olarak belirir. Bu nedenle, bilginin artışı yoluyla söz konusu açığın doldurulması mümkün değil, çünkü her eklenen parça bilgi, yeni soruların ortaya çıkmasına sebep olur. Bu durum, imleyen ve imlenen dizileri arasındaki temel farklılığa işaret eder: "Bilgi ne türden bütünlüştürmeler meydana getirirse getirsin, bunlar dilin biçimsel bütünlüğüne kavuşmadan kalır. İmleyen dizi önsel bir bütünlüğü örgütlerken, imlenen dizi üretilmiş bütünlükleri düzenler" (a.e., 67).

Deleuze, imleyen dizide fazlalık halinde olanı "harfiyen boş hanedir, daima yer değiştiren, hiçbir şeyin bulunmadığı yerdir" biçiminde tanımlıyor. Buna karşılık, imlenen dizide eksiklik halinde olan ise, "yeri belirlenemeyen, gerekenden

fazla olan veridir” (a.e., 69; 101). Deleuze’ün bu ifadesinde açık bir çelişki tespit etmek mümkündür. Çünkü imleyen dizisindeki fazlalık, aslında bir “yer fazlalığı”, bir boşluktur; dolayısıyla bir eksiklik. Bununla birlikte, imlenen dizisindeki eksiklik olarak tanımladığı şey artan bilgi fazlalığıdır. İfadedeki anlam ve söz oyunu (bilerek mi yoksa istemeden mi yapılan), gerçekten araştırılan meselenin kaygan, değişken ve çift yüzlü olduğunu göstermektedir. Önsel bütünlüğe sahip olan dil sisteminin, sonsuz bilgi ifade edebildiğine ilişkin Deleuze’ün tezi de problematik görünmektedir.

Deleuze, sınırlı (biçimsel olarak) bir göstergeler sistemi olan dilin, sınırsız anlamları ifade edebildiğini iddia eder. Birbirine zorunlu olarak bağlı olan bu iki sistemin gelişme prensiplerinin farklılığından, bu sistemlerin gelişme hızlarının da farklı olduğu çıkar. Gerçekten de özellikle son birkaç yüzyılda yaşanan gelişmelerle ve bilimsel buluşlarla birlikte edinilen bilgi miktarında ciddi ve emsalsiz bir artışın yaşandığını izlemekteyiz. Bununla birlikte, bir yapı olarak dil (Saussure’ün terimiyle *lingua*) gelenekle işlenen ve aktarılan bir araç olduğu için oldukça muhafazakâr ve değişimlere direnen bir doğaya sahiptir. Dil de mutlaka gelişir ve değişir, ama onun gelişmesi daha ağır gerçekleşmektedir. Bu durumda, üretilen anlamların artışı karşısında, dil nasıl ve ne pahasına anlamı ifade etme kapasitesini arttırmakta? Bunun ilk yolu, mevcut eski gösterenlere yeni gösterilenleri eklemektir. (Örneğin, bizim neslimiz “fare”, “çaldırmak” gibi kelimelere yeni ve tamamıyla farklı anlamların yüklediğine şahit oldu). İkinci yol, sisteme yeni gösterenleri (yeni terimleri) eklemektir. Birinci yol, dilin muğlaklık derecesinin artmasına, ikinci yol çeşitli uzmanlık dillerinin gelişmesine sebep olmaktadır. Bu gidişat, ileriki aşamalarda iletişimde ve anlam belirlenmesinde sorunlarla karşılaşabileceğimizi göstermektedir.

İmleyen dizisindeki sözde fazlalığı Deleuze, “dalgalandıran (yüzen) imleyen” olarak adlandırmaktadır. Ona göre, “Kendi başına anlamdan yoksun, dolayısıyla da herhangi bir anlamı alabilecek, biricik işlevi imleyenle imlenen arasındaki mesafeyi doldurmak olan” bir değer” olacaktır (a.e., 68). Deleuze, bu dalgalandıran imleyene, ‘yersiz yolcu’ der, çünkü o durmadan iki dizide de dolaşımdadır. “O, daima kendisine göre yer değiştiriyor olma özelliğine sahiptir. O hem sözcük = x, hem de şey = x’tir” (a.e., 86). Bu özel ögeyi Deleuze, “paradoksal unsur” olarak tanımlar ve onun anlamsızlıkla ilişkili olduğunu göstermeye çalışır. Kendisinden farklı bir şeyi temsil etme işlevini yerine getiren diğer sözcüklerden farklı olarak “anlamsızlık” sözcüğü, kendi kendisine atıfta bulunmaktadır; aynı anda hem gösteren hem de gösterilen olmaktadır (a.e., 87). Bu paradoksal unsur hiçbir diziye ait değildir ya da daha doğrusu aynı anda ikisine birden aittir ve hep diziler arasında dolaşım halinde olduğu için diziler arasında iletişim sağlar. Diziler birbirlerine göre ardışık olabilir, ama iletişim içinde olmalarını sağlayan unsura göre tamamen eşzamanlıdır. Bu unsur, kat ettiği iki dizinin, ama tam da onların aralıksız iraksamasına yol açmak koşuluyla birbirine yakınsamasını sağlar. Böylece, “anlamsızlık” unsuru, iki

dizinin etkileşimine vesile olup anlamın ortaya çıkmasını sağlamaktadır: “Anlam, daima dizileri kat eden unsur tarafından dizilerde üretilen bir sonuç/etkidir” (a.e., 101). Dolayısıyla anlam, anlamsızlıkla diyalektik ilişkisi temelinde belirlenir.

Anlamı, anlamsızlıkla ilişkilendirmek mantık açısından oldukça çarpıcıdır. Ama Deleuze'e göre, anlamsızlık, anlamın karşıtı değildir, anlamın yokluğudur (nonsense). Deleuze, anlamsızlığı saçmalaktan ayırt etmek gerektiğini söylemektedir. Saçma olarak nitelendirdiğimiz, çelişkili kavramların (yuvarlak kare, yer kaplamayan madde, perpetuum mobile, vs.) yine de bir anlamları vardır. Bunlar anlamdan yoksun değil, göndermesizdirler: İşaret-ettikleri şeyler, hiçbir durumda gerçeklik kazanamaz. Göndermesiz olmalarına rağmen saçma ifadeleri etkileyici güce sahiptir: “Bunlar yaralayabilir ve teselli edebilir; sakinleştirir ve heyecanlandırır” (Williams, 2008: 69). Ve bu şekilde bir etki, bir olay yarattıkları için onlar da anlama sahiplerdir. Dolayısıyla, saçma ifadeler “varlıkdışı”na aittirler, bir şey durumu içinde gerçekleşmesi olanaksız saf ideal olaylardır (Deleuze, 2015: 53).

Anlamsızlık, anlamı armağan eder, anlamın üretilmesi için gerekli şartları oluşturur, ortamı hazırlar. Deleuze'e göre, anlamı üreten bir unsur olarak anlamsızlık, “problem” kavramıyla tanımlanabilir. Anlam, bir sorun ortaya çıktığında ve onunla ilgili olarak bir soru dile getirildiğinde doğar. Bununla birlikte, problemi, bilginin kazanılmasıyla ortadan kalkacak üzücü bir “bilmezlik” olarak görmememiz gerekiyor. Çünkü çözümü bulunduğu halde bile problem ortadan kalkmaz. Problem, kendini hem uzayda hem de zamanda kendine özgü bir süreç yoluyla belirler ve kendini belirlerken içinde sürüp gideceği çözümleri de belirlemiş olur (Deleuze, 1968: 157-158). Önergeleri, önermelerin boyutlarını ve karşılıklarını meydana getiren şey problemin kendi koşullarıyla sentezidir. Başka bir deyişle, problem; anlam ve anlam üretkenliğinin kaynağıdır: “Anlam, önermelerin özel yanıtları belirterek, genel bir çözümün hallerini imleyerek, öznel çözüm bulma edimlerini dışa-vurarak karşılık geldikleri problem olarak ifade edilir” (Deleuze, 2015: 143). Bu anlamda, önermelerin ortaya çıkmasına sebep olan problemin kendisi ise, önermelere sızmaz ve cümlelerin farklı türü olan soru cümlesiyle dile getirilir.

Soru ve problemin ontolojik öncelliğine ve epistemolojik gücüne dair görüşlere Deleuze'ün başka eserlerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin, Guattari ile kaleme aldığı “Felsefe nedir?” çalışmasında, felsefedeki kavram üretiminin sorunlara yönelik olduğuna vurgu yapılır: “Her kavram, onlarsız anlam taşıyamayacağı ve onların da ancak çözümleri üzerinde yol alındıkça ortaya konabileceği ya da anlaşılabilmesi bir soruna, sorunlara göndermede bulunur” (Deleuze & Guattari, 2001: 16). Zaten Deleuze için, “felsefi bir teori özenle geliştirilmiş bir sorudur ve başka hiçbir şey değildir” (Deleuze, 1991: 106). Özetle, bir bildirme cümlesi olarak önerme, daima onu önceleyen (dile getirilmiş olsun veya olmasın) bir soru cümlesiyle ilişkilidir. Soruyu veya onun özeti olan sorunu (problemi) hesaba katmaksızın bir ifadenin anlamını tamamiyle belirlemek mümkün değildir. Böylece problem

olarak ele aldığımız anlamsızlık, önermelere indirgenemez ama onları koşullandıran bir unsur, “aşırı bir varlık” olarak karşımıza çıkmaktadır (Deleuze, 2015: 75-76). Görüldüğü gibi, Deleuze için, içsel diyalektik ve dinamikleriyle donatılmış anlam/ olay, yapının pasif ürünü olmaktan daha çok yapıyı inşa eden, yapıyı oluşturan öğeleri düzene sokan unsurdur. Düşünüre göre, herhangi bir merkezi olmayan, rastlantısal ve düzensiz olan yapı, anlamı belirleyemez. Tersine, yapı anlamın belirlenmesiyle inşa edilir ve böylelikle tutarlık kazanır: “*Olay olarak ifade edilen anlam, hep yeri değişen paradoksal unsur olarak anlamsızlıktan, ebediyen merkezlessiz kalan merkezlessiz merkezden yayılmaktadır*” (a.e., s. 197).

Sonuç

Deleuze’nün anlam kuramı, alanda geliştirilmiş diğer tezleri hem kapsamakta hem eleştirel bir değerlendirme ile aşarak geride bırakmaktadır. Söz merkezi anlam paradigmasının varsayımlarına benzer bir şekilde, Deleuze, anlamın cisimler ile sözcükler arasındaki ilişkileri düzenlediğini söylemektedir. Ona göre anlam, bir yönüyle şeylerin yüzeyinde bulunmaktadır, diğer yönüyle ise dilde yansıtılmaktadır. Bununla birlikte, anlam kendisi ne bir cisim ne bir söz ne de bir ideadır. Anlam, yaşamın fenomeni olduğu için sabit bir nesne olarak değil, daha çok bir fonksiyonun sonucu ya da bir süreçte ortaya çıkan etki olarak ele alınmalıdır. Anlamın ne olduğunu ve nasıl var olduğunu açıklamak için Deleuze; matematik, diferansiyel analiz ve topoloji gibi alanlara ait bazı kavramlara yer verir, anlam ve anlama işlevinin kökenini bulmak için fizyolojik ve psikolojik süreçlerin araştırılmasını gerekli görür. Sonuçta, anlama dair çeşitli hususları değişik bağlamlarda ele alan Deleuze, anlamın “olay” kavramına yakın olduğunu ve dolayısıyla öze veya Varlık’a değil, varoluş durumuna işaret ettiği için ancak bir önerme şeklinde ifade edebileceği sonucuna ulaşmaktadır. Anlam, ona göre, önermenin ifadesinde tezahür eden saf olaydır. Bu görüş, düşünürün önermesel anlam paradigmasını kendi kuramına dâhil ettiğini göstermektedir.

Deleuze, önerme içinde gerçekleştirilen temel üç işlevi/boyutu belirleyerek, anlamın bunlardan hiç birisine indirgenemez olan dördüncü bir boyutu olduğunu iddia etmektedir. Ona göre anlam, önermenin dışında var olamaz, ama tam olarak onun içinde de değildir; o önermenin öncesinde ve sonrasında da mevcut olan önermenin aşkın koşuludur. Dil düzleminde anlamın belirlenmesi, imleyen ile imlenen olmak üzere iki dizinin etkileşimiyle oluşan yapılarda gerçekleşmektedir. Yapısalcılık kökenli söz konusu açıklamaya başvurmakla birlikte Deleuze, anlamın kör yapının bir ürünü olduğuna dair yapısalcı varsayıma da itiraz etmektedir. Ona göre anlam, makinelerle benzeyen yapılarda üretilse de edilgen ve durağan bir unsur değildir. Tersine, yapıyı inşa eden ve yapı oluşturan öğeleri düzene sokan anlamın ta kendisidir. Anlamın söz konusu yapıcı gücü ise, onun paradoksal doğasından kaynaklanmaktadır.

Gördüğümüz gibi, anlamın rastgele işlenen sembolik yapıların ürünü olduğunu kabul eden Deleuze, anlamın ortaya çıkmasını açıklamak için 'düşünen özne', 'bireysel irade' veya 'sosyal etkileşim' gibi nosyonlara başvurmak gereğini duymaz. Postmodern paradigmaya uygun bir şekilde Deleuze'ün anlam kuramı, her tür öznel, merkezilik ve bireycilikten arındırılmıştır. Buna göre kişi, bilinçli eylemin öznesi olmaktan çok, bir oyuncudur; anlam ise "bireylerin ve kişilerin sınırlarından gerçekten kurtulmuş iletişim halindeki tekilliklerden meydana gelen bir temadır" (Deleuze, 2015, s. 170). Bu durumda anlam; bireysel iradenin, sosyal etkileşimin ve her tür neden-sonuç ilişkisinin ürünü değil, bir oyun ürünü olarak ortaya çıkar.

Her tür zamansal ve uzaysal yönlendirme ve belirlemeleri alt-üst eden anlam, farklı bir ontolojik konumdur: Birey-üstü olduğu gibi, Varlık-üstü de olmaktadır. Anlam, Deleuze'ün terimiyle, "aliquid" bir şeydir, tam olarak ne fiziksel varoluşa ne de zihinsel varoluşa sahiptir. Anlam, önermenin ifade-edileni olarak, bireysel şey durumlarına, özel imgelere, kişisel inanışlara, evrensel ve genel kavramlara indirgenemez; genele de özele de evrensele de tekile de, kişisel olana da olmayana da, tümüyle tarafsız kalmak zorundadır. Anlam, genel olarak her türlü karşıtlık ve hiyerarşiye uzaktır.

Aslında, anlamın "ideal" olduğu söylenebilir, ancak söz konusu "ideal olan" evrensel kategoriler, öznel görüşler veya Platonik İdeler gibi ontolojik yeterliliğe ve yetkinliğe sahip değildir. Bununla birlikte, Deleuze'e göre, anlam var olmaktan çok varoluşa sürükleyen, "ısrar eden", sürekli dönüşümlerle varlık seviyesinde tutulan ve en azından "yokluğun varlığı" olarak asgari ontolojik statüyü muhafaza edebilen bir şeydir. Anlam, asgari varlık olarak her şeyde bulunabilen ve her şey hakkında söz edebilen hem varlık hem de yokluğu, mümkün olanı ve imkânsızı kuşatan bir şeydir. Anlam ve varlık, böylece, temelde aynı şey olduğu için, anlam mantığı genel bir ontoloji haline gelir. Fark felsefesinin düşünürü olarak bilinen Deleuze, farklılığın bütün çeşitliliğini ve çokluğunu vurgulamakla birlikte, varlığın aynılığına veya teksesliliğine dair oldukça kesin bir ontolojik görüş öne sürmektedir. Ona göre varlık, her yerde, her zaman ve herkes için aynıdır, herkese aynı şekilde seslenmektedir. Anlam ise, varlığın sesidir, varlık seviyesine çıkan olayın "görkemi ve pırlıtsıdır."

Kaynakça

- Bardzell, J. (2009). *Speculative grammar and stoic language theory in medieval allegorical narrative*, Abingdon: Routledge.
- Deleuze, G. (1991). *Empiricism and subjectivity: An essay in Hume's theory of human nature*. Trans. C. Boudas, New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition*. Trans. P. Patton, New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G. (2015). *Anlamın Mantığı*, Çev. Hakan Yücefer, İstanbul: Norgunluk Yayıncılık.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2001). *Felsefe Nedir?* Çeviren: T. Ilgaz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Demir-Atay, H. (2010). *Reading the logic of sense as a psychological novel: Gilles Deleuze's adventure with Lewis Carroll*, Kaygı, 15 (Sayı), s. 61-69.
- Er, S. E. (2012). *Gilles Deleuze'ün Fark Felsefesi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Frege, G. (1993). On sense and reference, in A. W. Moore (Ed.) *Meaning and Reference*, s. 23-42. Oxford: Oxford University Press.
- Kügler, P. (2011). "Sense, category, questions: Reading Deleuze with Ryle", *Deleuze Studie*, 5. 3, s. 324-339, Edinburgh University Press.
- Parr, Adrian (Ed.), (2005). *The Deleuze dictionary, Revised edition*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Saussure, F. de. (1966). *Course in general linguistics*. Ed. by Ch. Bally, Transl. by W. Baskin. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Voss, D. (2013). "Deleuze's Rethinking of the Notion of Sense", *Deleuze Studies* 7.1: 1-25 DOI:10.3366/dls.2013.0092, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Williams, J. (2008). *Gilles Deleuze's logic of sense: A critical introduction and guide*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wittgenstein, L. (2010). *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev. O. Aruoba, İstanbul: Metis Yayınları.
- Zourabishvili, F. (2011). *Deleuze Sözlüğü*, Çeviren: A. U. Kılıç, İstanbul: Say Yayınları.